

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXV) 289 (A)

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Principal
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

Editor

Dr. Anant Dadarao Markale
Head, Dept. of Hist.
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publication Amaravati

Website—www.aadharsocial.com—Email—aadharsocial@gmail.com

Impact Factor – 7.675

ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXV) 289 (A)

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत
यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr. Vanmala Govindrao Gundre

Executive Editors

Principal

Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai, Dist.- Beed

Dr. Anant Dadarao Markale

Editor

Head, Dept. of Hist.

Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai, Dist.- Beed

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	यशवंतराव चव्हाण एक अष्टपैलू व्यक्तीमत्व	प्रा.अरूण महादेव राख	1
2	यशवंतराव चव्हाण यांचे सहकार विषयक विचार व कार्य	प्रा.तानाजी जाधव	6
3	यशवंतराव चव्हाण यांच्या राजकारणाची दिशा आणि परिपूर्ती	डॉ. नामानंद गौतम साठे	11
✓ 4	यशवंतराव चव्हाणांचे शैक्षणिक क्षेत्रातील कार्य	प्रा. डॉ. शिवाजी गोविंदराव दिवाण	14
5	यशवंतराव चव्हाण यांचे महाराष्ट्रातील कृषी क्षेत्रातील योगदान	कु.भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे	17
6	यशवंतराव चव्हाण आणि पंचायत राज व्यवस्था	प्रा.डॉ.लोखंडे बी.बी.	21
7	आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार : यशवंतराव चव्हाण	प्रा.डॉ.रत्नाकर रामराव कांबळे	24
8	एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व:	प्रा.डॉ.भास्कर गायकवाड	28
9	जानतं नेतृत्व : यशवंतराव चव्हाण	डॉ. भुजंग विठ्ठलराव पाटील	32
10	यशवंतराव चव्हाण यांच्या साहित्यातील वाङ्मयीन आणि वैचारिक सौंदर्य	प्रा.मोहन बाबुराव चव्हाण	35
11	यशवंतराव चव्हाण अष्टपैलू व्यक्तीमत्व	प्रा.डॉ. विजेंद्र श्रीकृष्ण पुराणीक	39
12	यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार	प्रा.डॉ.चांगुणा विठ्ठल कदम	42
13	यशवंतराव चव्हाण यांचे लोकशाही विकेंद्रीकरण व प्रशासन विषयक विचार	श्रद्धा मोहन पवार	46
14	यशवंतराव चव्हाण यांचे विसापूर कारागृहातील दिवस	डॉ. वाजगे नवनाथ दत्तात्रय	52
15	यशवंतराव चव्हाण यांचे सांस्कृतिक क्षेत्रातील कार्य.	डॉ.सुरेश एन.काळे	56
16	महाराष्ट्राच्या विकासात यशवंतराव चव्हाण यांची भूमिका	प्रा.डॉ.केशव अंबादास लहाने	60

यशवंतराव चव्हाणांचे शैक्षणिक क्षेत्रातील कार्य**प्रा.डॉ.शिवाजी गोविंदराव दिवाण**

सहयोगी प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग महिला महाविद्यालय, गेवराई ता.गेवराई जि.बीड (महाराष्ट्र)

मो.नं.९४२३४७००८९ Email- shivajidiwan@gmail.com

प्रस्तावना :

महाराष्ट्र ते दिल्ली असा अलौकिक प्रवास करणारा महाराष्ट्राचा तत्त्वचिंतक नेता मा.यशवंतराव चव्हाण यांच्या जीवन पैलूंची विविधता ही अलौकिक आहे. आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हणून त्यांचा उल्लेख केला जातो. त्यांनी महाराष्ट्राच्या विकासाचा पाया घातला व त्यामुळेच महाराष्ट्राची ओळख संपूर्ण देशात एक प्रगतीशील राज्य म्हणून पुढे आली.

यशवंतराव चव्हाण हे एक धोरणी, नम्र, सुसंस्कृत, साहित्यिक, विद्वान आणि राजकारणातील एक आदर्श असे नेतृत्व होते. यशवंतराव चव्हाण हे युगपुरुष होते. काही माणसे पदामुळे मोठी होतात, तर काही माणसांच्या मोठेपणामुळे त्या पदाला झळाळी प्राप्त होते. महाराष्ट्राच्या मुख्यमंत्रीपदाला यशवंतराव चव्हाणांच्या बाबतीत हेच सत्य आहे की, महाराष्ट्राच्या मुख्यमंत्रीपदाला त्यांच्यामुळे मोठेपण प्राप्त झाले.

आधुनिक काळात शिक्षण, समाजकारण, राजकारण, अर्थकारण, सिंचन, कृषी आणि साहित्य क्षेत्रांमध्ये त्यांच्या पाऊलखुणा आजसुध्दा उमटलेल्या दिसून येतात. एकाचवेळी कला, सहकार, औद्योगिक विकास, वाचनसंस्कृती, समाजप्रबोधन आणि प्रशासन अशा असंख्य क्षेत्रात स्वतःची छाप उमटविली. आजच्या जागतिकीकरणाच्या काळात महागडे होत जाणारे शिक्षण, शिक्षणातून आपली जबाबदारी झटकणारे शासनाचे धोरण आणि वंचितांच्या शिक्षणाचा निर्माण झालेला प्रश्न भविष्यात गंभीर स्वरूप धारण करेल. या पार्श्वभूमीवर यशवंतरावांच्या शैक्षणिक भूमिकेची राज्याला आणि देशाला नितांत गरज आहे.

राज्याच्या भौतिक विकासासोबत सामाजिक आणि सांस्कृतिक विकास ही तितकाच महत्त्वाचा आहे. भौतिक प्रगतीसाठी मानवी संसाधनांची आवश्यकता असते आणि मानवी संसाधनाचा विकास शिक्षणाशिवाय होऊ शकत नाही. म्हणून त्यांनी राज्याच्या शिक्षणावर आपले लक्ष केंद्रीत करून येथील शैक्षणिक व्यवस्थेला मोठी गती आणि दिशा दिली. परिणामी, महाराष्ट्रात शिक्षणाचा मोठा प्रचार आणि प्रसार झाल्याचे दिसून येते. महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्वातंत्र्यपूर्वकाळात शिक्षणाबाबत ज्या भूमिका घेतल्या, मांडल्या आणि कृतीत उतरवल्या त्या भूमिकेचेच प्रकटीकरण करण्याचे कार्य यशवंतरावांनी केले.

ज्याप्रमाणे इतिहास माणसाला घडवतो त्याचप्रमाणे यशवंतरावांनी माणसे घडविण्याचे काम केले. यशवंतराव हे उदारमतवादी शिक्षणाचे समर्थक होते. शिक्षण ही एक गती आहे. या गतीलाच प्रगतीचे पंख फुटतात. शिक्षणासारखे समाजपरिवर्तनाचे दुसरे समर्थ साधन नाही. विषमता, अज्ञान, अंधश्रद्धा, रुढीप्रियता यासारख्या सामाजिक रोगांवर तर शिक्षणाशिवाय अन्य इलाज नाही. यासाठी ते सगळ्यांना समानतेने शिक्षण मिळाले पाहिजे, शिक्षणाची संजीवनी समाजाच्या सर्व स्तरापर्यंत पोहचली पाहिजे. शिक्षणासारख्या मूलगामी विषयावर यशवंतराव अत्यंत तळमळीने विचार व्यक्त करतात.

उद्दिष्टे :

- १) यशवंतराव चव्हाण यांच्या शैक्षणिक कार्याचा अभ्यास करणे.
- २) यशवंतराव चव्हाणांच्या सर्वांगीण कार्याचा आढावा घेणे.
- ३) यशवंतराव चव्हाण यांच्या शिक्षण विषयक विचारांचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोधनिबंध लिहिण्यासाठी दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आलेला आहे. त्यासाठी संदर्भ ग्रंथ, पुस्तके, मासिके, वृत्तपत्रे इ.साधनांचा उपयोग करण्यात आलेला आहे.

गृहितके :

- १) यशवंतराव चव्हाणांच्या शैक्षणिक विचारांमध्ये शास्त्रीय दृष्टीकोन होता.
- २) यशवंतराव चव्हाणांच्या प्राथमिक, माध्यमिक व विद्यापीठ स्तरावर शिक्षणाचा भर अधिक होता.

३) यशवंतराव चव्हाणांनी शैक्षणिक विचारांमध्ये तांत्रिक शिक्षणाला महत्त्व दिले होते.

यशवंतराव चव्हाणांचे शैक्षणिक विचार :

"शिक्षण म्हणजे शिक्षीत व्यक्तीला स्वतःभोवती घडणाऱ्या गोष्टी व ज्यामध्ये घडणाऱ्या इतर गोष्टींची ज्यामुळे काही संगती लावता येते, ज्यांचा योग्य अर्थ समजावून घेता येतो आणि ज्याचा परिणाम आपल्या जीवनावर व व्यक्तीमत्त्वावर काय घडतो हे समजावून घेता येते व समजावून देता येते ते शिक्षण होय."

अशाप्रकारे यशवंतराव चव्हाणांनी शिक्षणाचे गमक, महत्त्व तसेच आवश्यकता अतिशय सोप्या शब्दांमध्ये मांडली. अलिगड मुस्लिम विद्यापीठाच्या पदविदान समारंभामध्ये दिसांत भाषणामध्ये यशवंतराव चव्हाण म्हणाले, शिक्षण प्रसार, प्रौढ मतदान पध्दतीबरोबर येणारी गोष्ट असून प्रौढ मतदान पध्दती लोकशाही कारभाराचा पाया आहे.

शिक्षणाची व्याख्या करताना यशवंतरावांनी म्हटले आहे, "ज्ञान केवळ पुस्तकातूनच मिळते असे नाही, ज्यामुळे ज्ञानाचा पाठलाग करण्याची, ज्ञानाची सफर पूरी करण्याची शक्ती, दृष्टी माणसात निर्माण होते ते शिक्षण होय."

यापुढे जाऊन यशवंतराव म्हणत की, "विद्येच्या मंदिरात कसलाही भेद असू नये, ज्ञानामृताची तहान प्रत्येकाला लागली पाहिजे, समाजवादी समाजरचनेत हे तत्त्व प्रमुख मानले पाहिजे."

यशवंतरावांचे शैक्षणिक कार्य :

अ) प्राथमिक शिक्षण :

भारतीय राज्यघटनेतील वयाच्या १४ व्या वर्षापर्यंतच्या सर्व मुला-मुलींना सक्तीच्या व मोफत शिक्षणाच्या मार्गदर्शक तत्वांचा कार्यक्षमपणे अंमल हा सर्वराज्याच्या शिक्षणविषयक धोरणाचाच अविभाज्य भाग ठरावा, असे यशवंतरावांना वाटे. प्राथमिक शिक्षणापासून समाजातील कुणी वंचित राहू नये यासाठी त्यांनी खालील निर्णय घेतले.

१) गाव तिथे प्राथमिक शाळा

२) प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे दिले जावे.

३) विद्यार्थ्यांचा प्राथमिक शिक्षणातून ज्ञानाचा पाया पक्का व्हावा यासाठी प्राथमिक शाळांच्या स्वतंत्र इमारती बांधण्यात आल्या पाहिजेत.

४) प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून प्राथमिक शिक्षकांना प्रशिक्षित करावे.

५) पाचवी वर्गापासूनच इंग्रजी शिक्षणाचा प्रारंभ करण्यात यावा.

आ) माध्यमिक शिक्षण :

१) शाळांचे जाळे निर्माण झाले पाहिजेत, या उद्देशाने शाळा उघडण्याची परवानगी खाजगी संस्थांनाही देण्यात आली व अशा संस्थांना सरकारी अनुदानावर मान्यता देण्यात आली.

२) ७ मार्च १९६० रोजी पुणे येथे या धर्तीवरच एस.एस.सी. बोर्डाची स्थापना झाली.

३) माध्यमिक शिक्षण मंडळाकडे शिक्षण क्षेत्रात काम करणाऱ्या तज्ञ अशा अधिकारी सेवकांचे एक पार्लमेंट, संसद म्हणून मी पाहतो असे ते म्हणत.

४) तांत्रिक शिक्षणाचे जाळे निर्माण करण्याची सोय करण्यात आली.

५) माध्यमिक शिक्षण हा एकूण सर्व शिक्षणाचा गाभा होय.

६) हुशार विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या बाबतीत कोणत्याही प्रकारे अडचणी येऊ नयेत म्हणून शिष्यवृत्त्या वगैरे मागणी सर्व प्रकारे सहाय्य करण्यात येईल. रु.१२०० वार्षिक उत्पन्न खालील सर्वांना ईबीसी ची योजना लागू करण्यात येईल. पुढे उत्पन्न मर्यादा ४८०० रुपयापर्यंत वाढली.

इ) उच्च शिक्षण :

१) २३ ऑगस्ट १९५८ मध्ये मराठवाडा मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद येथे स्थापन करून त्याचे उद्घाटन पंडित नेहरु यांच्या हस्ते करण्यात आले.

२) महाराष्ट्राचा कृषी क्षेत्रात विकास व्हावा म्हणून इ.स.१९५९ मध्ये १४ शेतकी महाविद्यालये स्थापन करण्यात आली. यातून कृषी महाविद्यालयाची कल्पना पुढे आली.

३) ५० लाख रुपयांची तरतूद करून १८ नोव्हेंबर १९६२ रोजी कोल्हापूर येथे शिवाजी विद्यापीठांची स्थापना ही यशवंतरावांची देण होय.

४) सांगली, बाशी, पंढरपूर, वेंगुर्ले, उरण, इस्लामपूर, वाई या ठिकाणी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालये सुरू करण्यात आली.

- ५) औरंगाबाद व कराड तसेच नागपूर येथे अभियांत्रिकी महाविद्यालये सुरु करण्यात आली.
- ६) गरीब, मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणासाठी शिष्यवृत्तीची अंमलबजावणी करण्यास मान्यता दिली.
- ७) औरंगाबाद येथे स्वतंत्र वैद्यकीय महाविद्यालयाची स्थापना करण्यात आली.
- ८) आदिवासी मुला-मुलींसाठी निवासी आश्रमशाळेची तरतूद करण्यात आली. शिक्षणाविषयी यशवंतरावाची भूमिका किती व्यापक होती ते त्यांच्या वाक्यावरून कळते, "मी महाराष्ट्राचा मुख्यमंत्री होतो, केंद्रात संरक्षणमंत्री, गृहमंत्री, अर्थमंत्री आणि परराष्ट्र मंत्री या नात्याने प्रदिर्घ काळ काम करण्याची संधी मला मिळाली, पण शिक्षण मंत्री होण्याची संधी मला मिळाली नाही."

समारोप :

स्वतः प्रतिकूल परिस्थितीत शिक्षण घेऊन यशवंतराव चव्हाणांनी महाराष्ट्रात अनेक शैक्षणिक संस्था उभारण्यात महत्वाची भूमिका बजावलेली आहे. अष्टपैली व्यक्तीमत्त्व असणारे महाराष्ट्रातील लोक कर्तृत्वाचे महानायक यशवंतराव चव्हाण यांनी शैक्षणिक क्षेत्रात व्यापक धोरण आखून महाराष्ट्रात ज्ञानगंगा घरोघरी पोहचविली.

संदर्भ :

- १) ना.धो.महानोर, 'यशवंतराव चव्हाण' साकेत प्रकाशन, बाबा भांड, प्रा.लि.११५ म.गांधीनगर, औरंगाबाद.
- २) युगंधर नेते यशवंतराव चव्हाण - संपादक बा.ह.कल्याणकर
- ३) यशवंतराव चव्हाण - भास्कर लक्ष्मण भोळे
- ४) यशवंतराव ते विलासराव- मधुकर भावे, मनोविकास प्रकाशन पुणे
- ५) कृष्णाकाठ - यशवंतराव चव्हाण
- ६) ऋणानुबंध - यशवंतराव चव्हाण
- ७) सह्याद्रीचे वारे - यशवंतराव चव्हाण
- ८) भारतीय राजकीय विचारवंत - प्रा.डॉ.ज.रा.शिंदे
- ९) आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान - डॉ.व्ही.एल.एरंडे
- १०) लोकराज्य - यशवंतराव चव्हाण स्मृती विशेषांक- महाराष्ट्र शासन
- ११) शिक्षणतज्ञ-यशवंतराव चव्हाण- डॉ.जे.ए.धायगुडे
- १२) यशवंतराव चव्हाण-डॉ.गंगाधर कायदे पाटील, चैतन्य पब्लिकेशन, नाशिक
- १३) यशवंतराव चव्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडण घडणीतील शैक्षणिक योगदान-डॉ.सुरेखा शिंदे, संपादक, डॉ.प्रतिभा पाटील-एज्युकेशन पब्लिशर्स औरंगाबाद.
- १४) यशवंतराव कर्तृत्व आणि नेतृत्व-शंकर सारडा, दिलीपराज पुणे-०३
- १५) यशवंतराव एक इतिहास - जोशी रामभाऊ प्रतिभा प्रकाशन परभणी.